

УДК 32:159.92

*Березовська-Чміль О. Б.,
Черниш Т. В.*

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ НА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В статті розглянуто сутнісні характеристики політичного міфу, зосереджено увагу на його універсальних функціях в суспільно-політичному житті, проаналізовано вплив політичних міфів на формування індивідуальної свідомості. Досліджується політична соціалізація як необхідна умова засвоєння соціальних установок, оскільки у суспільстві людина формується, перш за все, як політична істота.

Крім того, в статті окреслено такі специфічні стадії усвідомлення особистістю політичної влади, як політизація, персоналізація, ідеалізація та інституціоналізація, обґрунтовані американськими дослідниками. Висвітлюються особливості формування фундаментального та героїчного типів політичних міфів.

Ключові слова: політичний міф, символ, політичні знання, політична культура, політична соціалізація, політична свідомість, формування особистості, політизація, персоналізація, ідеалізація, інституціоналізація.

Березовская-Чмилъ Е. Б., Черныш Т. В. Влияние политических мифов на формирование индивидуального сознания.

В статье рассмотрены существенные характеристики политического мифа, сосредоточено внимание на его универсальных функциях в общественно-политической жизни, проанализировано влияние политических мифов на формирование индивидуального сознания. Исследуется политическая социализация как необходимое условие усвоения социальных установок, поскольку в обществе человек формируется, прежде всего, как политическое существо.

Кроме того, в статье обозначены такие специфические стадии осознания личностью политической власти, как политизация, персонализация, идеализация и институционализация, обоснованные американскими исследователями. Освещаются особенности формирования фундаментального и героического типов политических мифов.

Ключевые слова: политический миф, символ, политические знания, политическая культура, политическая социализация, политическое сознание, формирование личности, политизация, персонализация, идеализация, институционализация.

Berezovska-Chmil O. B., Chernish T. V. Influence of political myths on the formation of individual consciousness.

The article considers essential characteristics of a political myth, focuses on its versatile functions in social and political life. The subjects of the formation of the myth in the political process get the identity. In the text the authors analyze the influence of political myths on the formation of public consciousness.

The political socialization is studied as a necessary condition for the assimilation attitudes, because society is formed primarily as a political entity. Here an individual becomes subject to political activities and relationships and also synthesizes the interests of his own "I", small and large social groups, realizes his or her natural rights, and knows the essence of political organization and political institutions.

The basic approaches to the treatment of political myth are illustrated: symbolic image of the policy, its ideals. Myths appear and function because they are supported by the majority, a myth is usually a projection into the past or into the future with a modern sound, a myth is reality for those people who support the myths.

In addition, the article examines the following specific stages of individual realization of its own political power as politicization, personalization, idealization and institutionalization, founded by American researchers. Scientists highlight the features of forming fundamental and heroic types of political myths.

Key words: political myth, symbol, political knowledge, political culture, political socialization, political consciousness, identity formation, politicization, personalization, idealization, institutionalization.

Сучасне суспільно-політичне життя наповнене різноманітними політичними міфами, що в процесі політичної соціалізації відіграють одну із провідних ролей під час формування особистості та набуття нею певних соціальних уставок. Як історично складені елементи політичної культури, політичні міфи використовуються як ефективний спосіб підпорядкування і масового залучення населення з метою підтримки певних політичних рішень та процесів. У цьому контексті важливим є дослідження впливу політичних міфів на формування свідомості та політичну соціалізацію особистості.

Сутність і особливості формування соціальних та політичних міфів вивчали ще Ж. Сорель, Е. Кассіпер, Г. Гегель, Дж. Кемпбелл, Ф. Ніцше, Дж. Фрезер, З. Фрейд, К. Юнг, М. Бердяєв.

Впродовж останніх років дослідженням проблематики політичної міфотворчості займаються такі вітчизняні науковці, як В. Андрущенко, В. Бебик, М. Головатий, В. Войтович, В. Горський, О. Донченко, Л. Дорош, М. Кармазіна, Ю. Левенець, Ю. Шайгородський, І. Кресіна, В. Королько, В. Матвієнко, М. Михальченко, Г. Почепцов, М. Обушний, Ю. Романенко, З. Самчук, Ю. Шаповал, Ф. Шутьженко та інші. Проте з огляду на інтенсивне впровадження маніпулятивних технологій та міфологем в політичному процесі, окремі аспекти окресленої теми ще недостатньо вивчені.

Метою даного дослідження є аналіз впливу політичних міфів на формування свідомості індивідів у процесі становлення особистості.

Важливим етапом формування самосвідомості і власного світогляду індивіда під впливом різноманітних соціальних чинників є юнацький вік. У цей період, відповідаючи самому собі на питання «Хто я?», «Який я?», «До чого я прагну?», молода людина формує цілісне уявлення про себе: усвідомлює свої переваги та недоліки, засвоює цілісну систему поглядів, знань та установок, намагається критично осмислити явища навколишньої дійсності, створити власні теорії сенсу життя, любові, щастя, політики.

Процес формування особистості нерозривно пов'язаний із тими соціальними умовами, в яких вона розвивається. Дитина опановує суспільний досвід, перетворює соціальні цінності і орієнтації у власні, вибірково вводить у свою систему поведінки ті норми і установки, що є прийнятними для певного типу суспільства чи соціальної групи. Іншими словами, становлення особистості нерозривно пов'язане із поняттям соціалізації.

Соціалізація розглядається як необхідна умова засвоєння соціальних установок, оскільки у суспільстві людина формується, перш за все, як політична істота. Саме тут індивід стає суб'єктом політичної діяльності і відносин, в процесі яких вона синтезує інтереси власного «Я», малих і великих суспільних груп, усвідомлює власні природні права, пізнає суть політичної організації та її інститутів.

В широкому розумінні політична соціалізація – це процес включення індивіда в політичну систему суспільства, в результаті чого у нього формуються особистісні якості, завдяки яким він адаптується до цієї системи. Дитині, щоб сформуватись як громадянину, необхідно отримати систему політичних цінностей, ідей, в які вона може вірити, і орієнтацій в політичному середовищі, які дозволяють їй адаптуватись до нього. Центральним моментом політичної соціалізації є формування адекватних уявлень про владу і владні відносини [4].

Однак молода людина повинна чітко усвідомлювати те, що політика – це не тільки інститути, але і люди, що беруть участь в організованих стихійних процесах і приймають

рішення; це норми, що регулюють їхню поведінку; це свідомість, що включає в себе систему ідей, поглядів, орієнтацій та установок, котрі сприяють напрямку політики; це політична культура, в рамках якої розвивається і окрема людина, і політичний процес [4].

У процесі політичної соціалізації формуються політичні знання, які, у свою чергу, є необхідними складовими елементами політичної культури. Поняття «політична культура», так само як і проблематика, ввійшли в наукові дослідження в 60-х рр. ХХ ст. Пріоритет у його використанні належить американському політологу Г. Алмонду. У статті «Порівняльні політичні системи», надрукованій у 1956 р., політична культура трактується ним як відображаючий особливості політичної системи зразок орієнтації на політичну дію. В іншій праці, написаній Г. Алмондом разом з американським політологом Г. Пауеллом, політична культура трактується як зразок індивідуальних позицій і орієнтацій відносно політики, притаманних членам політичної системи [6].

Політична культура реалізується у вигляді світоглядних установок, стереотипів, традицій і навичок, які виразно проявляються в політичній психології, менталітеті. Отже, політичну соціалізацію слід розглядати як процес засвоєння політичної культури.

У політичній культурі присутній елемент, що відіграє ключову роль у формуванні політичної свідомості індивіда. В нашому випадку таким явищем є політичний міф.

Міф загалом можна визначити як драматичне, символічно сконструйоване представлення реальності, яку люди сприймають на віру. Як зазначив З. Бжезінський, «...міф – це оповідання про історичне минуле нації, що використовується з метою посилити авторитет існуючого режиму» [2].

Аналізуючи підходи до трактування політичного міфу, можна виокремити найбільш поширені точки зору:

- міф – це символічний образ політики, її ідеалів;
- міфи з'являються та функціонують, тому що їх підтримує більшість;
- міф, як правило, – це проекція в минуле або в майбутнє, якій надають сучасного звучання;
- міф – це реальність для тих людей, які підтримують міфи.

Як і в будь-які інші міфи, у політичні міфи вірять, оскільки вони допомагають зрозуміти невідоме або віддалене минуле, подолати суперечності, зрозуміти сучасність і передбачити майбутнє. Основу політичного міфу складає віра в те, що при досягненні політичних цілей буде сформоване ідеальне становище для подальшого існування суспільства. Наявність такої віри пояснює рішучу, підвищено і навіть часом героїчну поведінку людей. Сучасні дослідники визначають політичні міфи як негативний засіб маніпулювання масовою свідомістю з метою мобілізації населення для підтримки політичних рішень.

Роль соціально-політичного міфу для людини і суспільства унікальна, універсальна, незамінна і, у міру демократизації і посилення ролі в житті суспільства інформації, стає багато в чому вирішальною, тому що саме в межах міфу відбувається формування людської свідомості і соціалізація особистості, а суспільство знаходить своє особливе «обличчя» [7]. Міфи настільки опановують нашу свідомість, що ми навіть не намагаємося їх заперечувати. Часто ми не можемо відрізнити істину від міфу, в нашій уяві вони зливаються в єдине.

Як слушно зазначає О. Вишняк, сучасне суспільно-політичне життя переповнене різними міфами, які розділяють українське суспільство на своїх і чужих, схід і захід, героїв та зрадників. При цьому, як правило, всі політичні міфи з цієї проблеми утворені штучно, конкретною особою чи групою осіб з метою розподілу влади [8].

Процес політичної соціалізації здійснюється поетапно і продовжується протягом всього свідомого життя людини. У ньому виділяють різні стадії, що обумовлено віковими змінами особистості.

Перша стадія може бути визначена віковим відрізком від 4 до 12 років. Для неї характерний, перш за все, переважаючий розвиток емоційних компонентів майбутніх політичних установок і визначальний вплив батьків. Це підтверджують дослідження американських політологів Д. Істона та Дж. Денніса, які у своїй спільній праці «Діти і

політична система» стверджують, що базові дитячі почуття важче витісняються і змінюються, аніж ті, що були отримані пізніше в житті. Дослідники висловили припущення, що політичні орієнтації, погляди, установки дітей виростають із більш загальних, неполітичних основ (наприклад, із сімейних відносин, із характеру батьківської влади). Так, якщо дитина звикла підпорядковуватися авторитету батька, то це може сформувати у неї таке ж ставлення і до президента. Звідси вони вивели твердження, що лояльність до певної політичної системи, її підтримка формується в ранньому віці під взаємодією сімейних відносин [5].

В роботах соціальних психологів часто підкреслюється, що досвід, здобутий в дитинстві, має визначальний вплив на формування особистості взагалі і політичної орієнтації зокрема. Як встановлено багатьма дослідниками, основною особливістю ранньої стадії політичної соціалізації дитини є переважання емоційного ставлення до політичних об'єктів і відсутність спочатку когнітивних уявлень про ці об'єкти. Для розуміння цих особливостей вивчається питання про те, як сприймаються дитиною на перших стадіях розвитку суб'єкти політичної влади. Зокрема, Д. Істон і Дж. Денніс виділили чотири етапи сприйняття та усвідомлення влади дітьми:

- політизація (усвідомлення дітьми в ранньому дитинстві того факту, що крім батьківської влади існує інша влада, яка знаходиться поза сім'єю і над нею; першими носіями такої влади, як правило, у свідомості дітей опиняються представники органів безпеки, яким, як це усвідомлюють діти, повинні підпорядковуватись навіть батьки);
- персоналізація (політична влада виступає спочатку не як система закладів, а у вигляді конкретних індивідів; так, наприклад, якщо дітям говорять про освіту, то вони мають на увазі вчителя, учня, директора школи, а коли про владу – то міністра, мера, президента);
- ідеалізація (тенденція ідеалізувати політичну владу, яка пов'язується тільки з позитивними оцінками і емоціями; набуто в ранньому дитинстві позитивне ставлення до влади може зберігатись і в дорослому віці);
- інституціоналізація (перехід в процесі розвитку від персоналізованого сприйняття до усвідомлення існування її інститутів, тобто уряду, парламенту тощо).

Дійсно, уже діти дошкільного віку знайомі з політичними символами та міфами [5]. Відтак, у процесі розвитку особистості доволі рано формуються первинні політичні уявлення.

Більшість науковців виокремлює фундаментальний та героїчний типи політичних міфів. Фундаментальні формують та спрямовують колективну свідомість суспільства. До таких міфів належать різні версії про походження нації. Це може бути патріотична версія, за якою люди повинні пишатися тим, що вони належать до героїчної нації (наприклад, американської), яка створена завдяки зусиллям альтруїстів-патріотів, майже напівбогів [2].

До сучасних фундаментальних міфів можна віднести міфи так званої громадянської релігії, міфи, які освячують та підтримують сучасне правління, тематичні міфи, які присвячені проблемам сучасної політики, інституційні міфи, завдяки яким виживають політичні інститути навіть тоді, коли люди, що їх представляють, можуть бути непопулярними. Інститут президентства показовий в цьому сенсі. Він тримається на міфі про президента, який у свою чергу ґрунтується на потребі людей вірити в те, що президент може в якійсь спосіб врятувати країну, створюючи диво. Це підтверджується і результатами дослідження, що здійснювали Істон і Денніс. Для дітей особа президента постає у найбільш прийнятному для їх свідомості образі казкового героя, який виконує незрозумілі для них речі, але якому вони надавали певних загадкових та героїчних ознак. Рівень їхнього уявлення про цю особу визначався ставленням батьків або найближчого оточення до посади президента. Натомість образ президента у дітей ще не асоціювався із конкретною людиною і в цілому виступав як розмита фігура.

Інший, героїчний тип політичних міфів, фокусується на конкретних політичних особистостях. Це пояснюється тим, що діти потребують героїв не для мотивації, а для

наслідування. Тому силу прикладу набувають міфи про героїв позитивного плану, вони ж сприяють утвердженню в свідомості позитивного іміджу політиків. Сильна сторона політичних міфів полягає в їхньому достатньо високому рівні абстрагування, синтезі етнічних, національних ідей, уявлень, ідеалів, які часто втілюються в певних образах героїв та їхніх вчинків. Чим більше образ героя виходить за межі прямого, такого, що не піддається точному зображенню, тим більше його приваблива сила [2].

Друга стадія – 12-18 років – визначається інтеграцією емоційних компонентів з когнітивним змістом і формуванням переважно завершених політичних установок. Розширюється коло соціальних факторів, які впливають на політичний розвиток індивіда.

Дослідження, які було проведено в США в 1960-х рр. Е. Лоусоном, показали, що діти ще дошкільного віку (4–6 років) мають політичні симпатії, котрі виникають на основі неусвідомленого сприйняття реакції дорослих на ті чи інші політичні символи (наприклад, прапор). У цьому віці дитина набуває перших відомостей про політику через сім'ю. Виявилось, що швидкий розвиток політичних уявлень відбувається у віці 11–13 років. Порівняно з цим періодом прогрес в 16–18 років значно скромніший [4].

На другій стадії політичної соціалізації, яка пов'язується зі шкільним віком, у когнітивному розвитку спостерігається важлива зміна політичного мислення, і воно стає абстрактним. У 15-річної дитини з'являються уже такі поняття, як «влада», «індивідуальне право», «свобода», «демократія». Надалі йде розширення часової перспективи політичного мислення. Підліток, на відміну від дитини, починає усвідомлювати найближчі більш віддалені впливи політичних подій на сучасне і майбутнє. Політичні події оцінюються ним в залежності від їхніх наслідків для окремих людей, бо він ще не здатен бачити їх значення для груп і суспільства в цілому.

У роботі В. Москаленка підкреслюється значення юнацького періоду соціалізації як етапу політичного самовизначення, що відбувається як самостійний вибір позиції. Це означає політичну зрілість, яка пов'язана із формуванням свідомості громадянина. Результатом політичної соціалізації стає зрілий громадянин, стрижнем особистості якого є базові переконання і принципи, котрі вироблені в процесі первинної політичної соціалізації. Ці базові переконання дозволяють зберігати особистісну стійкість, завдяки якій особистість може сама просіювати зовнішні впливи, робити свій вибір. На відміну від дитини, доросла людина здатна відзвітувати за свою поведінку, зокрема і в сфері політики, керуватись своїми власними уявленнями про те, що входить в її обов'язки і права як людини і громадянина. На цьому етапі розвитку молода людина піддається впливові міфів з умовною назвою «Ми і Вони», які відокремлюють соціальні та політичні групи. Як правило, ці міфи використовуються у виборчих кампаніях, щоб відокремити «нас» від «них», пов'язати всі позитивні досягнення з «нашими успіхами», а всі негативні моменти з «їхнім тріумфом». Вплив цього типу політичних міфів на свідомість індивіда зростає із досягненням повноліття, оскільки, разом із настанням повної кримінальної відповідальності, молода людина отримує активне виборче право, що дає їй можливість брати участь у виборах вищих органів державної влади у якості безпосереднього виборця [4].

Загалом вплив політичних міфів на свідомість індивідів важко переоцінити. Кассіреп влучно порівнює політичний міф з удавом, який паралізує тварину, перш ніж її проковтнути. Люди здаються без серйозного опору, вони пригнічені і підкорені раніше, ніж встигають усвідомити, що відбувається.

Сучасне суспільство потребує масової участі громадян у політичному житті, а тому цілеспрямоване політичне виховання набуває особливої актуальності. Натомість, єдиним фактором масового залучення індивідів до суспільно-політичних проблем сучасності є саме вплив політичних міфів. Однак у політичних міфах закладена викривленість реальної дійсності на користь певної соціальної групи, тому активізація населення у такий спосіб не призведе до прийняття результативних та правових рішень.

Зауважимо, що політична міфотворчість часто призводить до ескалації політичних

конфліктів на національному ґрунті, що в свою чергу впливає на індивідуальну свідомість. Приміром, О. Демчук у своїй книзі «Обережно, політичні міфи!» [1], наголошує, що національне питання було, є і ще довго буде одним з найскладніших питань суспільного розвитку незалежно від того, на якому рівні розвитку це суспільство на даний час знаходиться. Особливо гостро це питання постає у наші дні на пострадянському просторі, де десятиліттями вважалося, що в Радянському Союзі національне питання вирішене раз і назавжди в процесі формування нової історичної спільноти людей – «радянський народ». Репресивні фізичні дії більшовицького режиму проти масової суспільної свідомості і тоталітарна ідеологія стали основними факторами формування міфу про нову історичну спільноту людей – радянський народ.

Підсумовуючи, варто погодитись, що «засміченість» української свідомості базовими ідеологічними засадами більшовизму, що історично відкладалась в нашій політичній культурі, призвела до пасивності української молоді щодо питань суспільно-політичного значення.

Проте проведений аналіз політичного міфу дозволяє припустити, що цей елемент політичної культури може не тільки успішно розвінчуватись у суспільній свідомості, але і піддаватись історичній модифікації, що дозволяє використовувати його у процесі формування індивідуальної свідомості з метою виховання активного громадянина своєї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Демчук П. О. Обережно, політичні міфи: філософсько-політологічний трактат / П. О. Демчук. – К. : Молодь, 2006. – 204 с.
2. Кухта Б. Основи політичної науки / Б. Кухта. – Львів : Кальварія, 1999. – 436 с.
3. Ліфарєва Н. Психологія особистості / Н. Ліфарєва. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
4. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
5. Шестопап Е. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации / Е. Шестопап. – М. : Мысль, 1988. – 203 с.
6. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження / В. Матусевич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4. – С. 5–19.
7. Поліщук О. Вплив міфів на суспільно-політичне буття особистості / О. Поліщук // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – № 55. – С. 15–19.
8. Вишняк О. Стенограма засідання «круглого столу» на тему: Соціальні міфологеми масової свідомості та політичне міфотворення. 18 квітня 2008 року [Електронний ресурс] / О. Вишняк. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=12785.